

РАТНИ ДНЕВНИК ТИХОМИРА Ж. МИХАЈЛОВИЋА "Путовање из Крфа на Солун 1916-1918. године"

У Историјском архиву у Нишу у збирци ВАРИА налази се препис документа мемоарског карактера везаног за Први светски рат. Насловљен је као РАТНИ ДНЕВНИК 1916-1918, аутора Тихомира Ж. Михајловића из села Прекадина надомак Прокупља, Топлички округ, писара 2. чете, 1. батаљона, XIV пешадијског пука, Тимочке дивизије. Препис датира из 1968. године, садржи девет куцаних страна. На последњој је забелешка да су оригинал текста сравнили Ђорђе Стаменковић и Вера Русић, тачност преписа потписом и печатом оверио је тадашњи управник Архива, Ђорђе Стаменковић.

Истражујући пут до архива овог занимљивог мемоарског и делимично историографског штива, генезу настанка и личност аутора-бележника, у информативним средствима архива и пажљивим прегледом збирке ВАРИА нису пронађени прецизнији подаци о личности аутора, нити било каква биографска "мрвица". Такође, нема података ни о власнику оригиналног Дневника, тако да су једини поуздани подаци место и ратни распоред аутора списка. И поред непостојања сигурног извора података, на основу анализе садржаја Дневника, ипак се може претпоставити имагинарни лик аутора,

његова психологија, коментари, размишљања, кошмари, "црна" сновиђења на солунском положају, места и догађаји на путовању од Крфа до Солуна на савезничкој лађи. Сви описи у Дневнику су дубоко лична пројекција аутора и његово надасве искрено и топло уочавање свакодневних призора из војничког живота. Спис је, несумњиво, делић мозаика Првог рата, емотивно и људски осенчена мемоарска проза, неспорно завидно писменог и литерарно надареног српског сељака, психолошки слојевит и представља дубоку интимну исповест аутора, обичног војника у блиском додиру са смрћу у ратној олуји. У томе је и његова вредност јер је Дневник парадигма, општи оквир судбине хиљада српских војника са сличним размишљањем и доживљавањем ратне драме на Солунском фронту.

Тихомир Ж. Михајловић из села Прекадина код Прокупља, редов пешадинац, ожењен, на позив отаџбине 1914. године креће на неизвесни ратни пут. Прешао је Албанију упркос чињеници да је био хром како наводи у Дневнику: "Ја сам био ћопав, носио сам један опанак и једну цокулу..." Са остатком српске војске одлази на опоравак на острво Крф. После опоравка у војном логору Стронгили, маја 1916. године малом

лађом–прихватницом одлази до крфског пристаништа, где се укрцава на савезничку (енглеску) лађу "Британија", на којој је поред ратног материјала за српску војску укрцан и део Тимочке дивизије, по његовим речима, око 2.500 војника. Пловидба од Крфа до Солуна трајала је од 1. до 4. маја 1916. године када је лађа пристигла у солунски залив. Искрцали су се на пристаниште у Микри и после одмора и дезинфекције улогорили се на Халкидикију. Из овог логора јула месеца исте године са својим пуком одлази на Солунски фронт. Иначе, српске снаге су 1916. године пребачене на оперативне положаје за ратно дејство. Солунски фронт простирао се од Дедеагача до Валоне у дужини од око 600 километара на коме су биле распоређене француске, српске, британске, грчке и италијанске трупе, а од 1917. године у борбама су учествовале и руске трупе.

Српске снаге су 1916. године стигле на Солунски фронт и груписане у три армије, а марта месеца 1917. године преформиране у две, Прву и Другу армију. Првом је командовао војвода Живојин Мишић, а другом Степа Степановић (сачињавале су је Шумадијска, Тимочка и Вардарска дивизија). У Тимочкој је пешадинач и четни писар Тихомир Ж. Михајловић, аутор Дневника. У дневничким белешкама вођеним од марта до октобра 1917. године описује своја "црна" сновиђења, препуна знакова и симбола смрти, вероватно као израз подсвесног страха од погибије и смрти.. У сну му се јавља мајка, жена, отац...; растрзан је ратним кошмаром условљеним и сазнањем о предстојећем страшном окршају са бугарском војском на пробоју Солунског фронта, који је извођен од

15-18. септембра 1918. године када је српска војска до ногу потукла непријатеља. Приликом пробоја погинуло и рањено је укупно 42.725 српских војника. Међутим, у Дневнику се не помиње сам пробој Солунског фронта, он се завршава са крајем 1917. године тако да није познато да ли је Тихомир Ж. Михајловић преживео пробој фронта и, наравно, да ли се уопште жив вратио из рата у ослобођену Србију, у свој родни Прекадин.

Приликом рада на приређивању Ратног дневника препис текста је примерено уважаван. Рукопис је (препис) прекомпонован по хронолошком редоследу када су белешке настајале (1916-1917) и ради логичке конзистентности и лакшег праћења подељен у четири целине са различитим насловима:¹

- 1) Путовање из Крфа на Солун;
- 2) Сnio сам... ;
- 3) Бележник ратних догађаја;
- 4) Бележник о ратним друговима.²

У самом тексту вршене су само неопходне правописне исправке (интерпункција) и стилска подешавања ради јасноће и "питке" читљивости, што није нарушило дух, смисао, ритам и фактуру ауторског изворника.

Иако се ратни дневник ПУТОВАЊЕ СА КРФА НА СОЛУН 1916-1918, сељака–ратника Тихомира Ж. Михајловића не може уврстити у

¹ У односу на препис приређивач је дао главни наслов, наслове другог, трећег и четвртог дела Дневника, водећи рачуна да они произилазе из садржаја и да су му примерени.

² У четвртог делу Дневника, Бележник о ратним друговима, поред имена и презимена војника, приређивач је у загради појаснио знаке и скраћенице аутора.

фактографски засноване историографске изворе првог реда, он јесте секундарни извор по свом мемоарском обележју са јако наглашеном личном нотом. По својој мисаоној и стилској лепоти, спада у ред лепших страница личног доживљаја Првог рата, са свим страховима обичног војника од смрти, али и скоро детињасте радости и усхићења у описивању дубоко људских сцена на британској лађи.

Приређивањем и објављивањем ратног дневника његов аутор-бележник, врли српски редов и обдарени писац Тихомир Ж. Михајловић, као непознаница остаје у магли времена и историје. Али Дневник је немо сведочанство о њему и времену које описује, употпуњује слику о "времену смрти", славе и победе српске војске у Првом светском рату.

Долазак српске војске са Крфа

ДНЕВНИК

ТИХОМИРА Ж. МИХАЈЛОВИЋА

1. ПУТОВАЊЕ ИЗ КРФА НА СОЛУН

29. априла 1916. године кренули смо из логор Стронгили у 2ч по подне. У 5ч по подне стигли смо на пристаниште Маратика, улогорили се ту и преноћили.

30. априла преданак у истом логору, купали смо се у мору, тада сам се опасно посекао у воду у леву ногу на шкољку.

1. маја око 7-8 часова укрцали смо се у лађу малу-прихватницу и до 12 часова путовали заливом до Крфа. На пристаништу у Крфу било много лађа-бродова, крстарица, торпиљера. Најзанимљивија је била једна огромна велика лађа ратна са топовима од једне дивизије и то великог калибра.

Истог дана укрцали се из малу прихватницу у енглеску лађу т.з. "Британија", старог система. Лађа је иста допутовала из Марсеља са ратним материјалом, огромна количина хране и изванредан број мазги за нашу војску, и допуњена је са 2.500 војника из I бригаде Тимочке дивизије. После укрцања лађа је стајала дуже времена у месту. Посматрали смо како се са осталих лађа Французи и Енглези купају, како скачу од врх крова у море можда висине 8-10 метара. Дан је био умиљат, сунце које час хтело се сакрити да настане мрак. Одједном се чу јак тутањ, почеше војници викати, крену се крену, збиља, да је мотор на лађи давао јаке таласе, тутња док се опази покрет лађе; било је дирљиво. Лађа полако креће, са осталих лађа Французи и Енглези пљескају рукама, машу марамцама; деру се "Вив Серб" у знак срећан пут.

Лађа је ишла ка излазу гди је једна друга мала лађа отворила улаз – капију, све је било затворено оградом од извезаног бурета, на којима су биле утврђене мине, ради осигурања. При изласку наше лађе одмах је затворено место излаза.

Мрак је већ пао, тишина влада, пред нас је била лађа у којој је био

наш пуков. Штаб и један део одељења штаба Врх. команде и неке јединице наше дивизије. Лађа је исте вечери ушла у Јонско море, сумњало се од немачких сумарена, дато је свима пловећи опасачи за спасавање. Ове бродова и торпиљера, свако је две лађе пратили неколико ратних очекивао час несреће, јер један код другог видимо да је страх овладао.

Иста лађа кад је путовала из Француске, тако нам причају војници, који спроводе мазге, да су је гађали три пут немачки сумарени и срећом није ју ниједан торпед погодио, зато што су сумарени били опажени и предострожљивошћу капетана лађе није успео да је сумарен торпедује.

Са великим страхом ноћ је прошла на миру од тога. За вечеру добивено је макарона, супа и лећа – 6 војника на један хлеба.

Срећно је освануо 2. мај, лађа је већ била на морску пучину, нигде да се види копно, скоро ће ући у пучину Средоземног мора. За доручак било је кафа по 0,250 грама.

По наређењу команданта транспорта и капетана лађе, саопштава нам се по водовима, који се вод на који чамац или сплав спасавати се у случају несреће. Озбиљност и страх влада код свију нас. Нареди се богами да се и опасачи за спасавање опашу и да се изађе што више на кров лађе.

Саопштава нам се да се нико у случају несреће не шали и иде на место у чамцу или на сплаву где му није наређено, јер ће сваки бити убијен из револвера. Из оног страха и узбуђења одједном лађа стаде, ствар свршена, све је занемило; заћута мало и опет крену, повикаше полако сумарен се појавио, али услед осигурања побегао је. За ручак био је пасуљ и 6 војника на један хлеба.

Било је и вино. У разговору онако из страха неко опет ће рећи како уме да плива, и да се дуже у води бори без чамца, други ће рећи како би у случају несреће пливао као ћускија, трећи каже, како би се ухватио за онога што уме да плива да га и њега удави. По нашој срећи тог дана прошло је на миру, али са највећим очекивањем несреће сваког часа, пошто се знало да у Средоземном мору има немачких сумарена, које су Грци снабдевали потребама за живот. Ноћ је ухватила, иста озбиљност влада – срећом прошла је на миру. За вечеру сочиво и 6 војника на један хлеба. Освануо је 3. мај. По причању морнара прешли смо опасно место. Поче владати код нас веселост. Посматрање је било са крова с леве стране што се може видети очима, види се по који врх планина, врх планина у старој Грчкој, а на десној страни лађе само морска пучина. За доручак кафа. За ручак било је супа и макарона, парче меса и лећа, 6 војника на један хлеба. За вечеру супа и пасуљ.

После вечере било је времена на расположењу за посматрање на морску пучину. Појавише се из једну одају гајде, засвираше на крову, Французи и Енглези чуде се, плескају рукама и подигрују, дају знак да се игра, наши се војници уздржавају да не играју. Ја сам био ћопав, носио сам један опанак и једну цокулу. Видећи да неће нико нађе луђи од мене, ја сам са још неколико таквих и онако ћопав одиграо једну, Французи и Енглези прште од смеха, читав циркус. Око нас у исто време појавише се још једне гајде, где их савезници одведоше на најгорњем спрату и настаде друго коло од савезника и наших официра. После свега пао је

мрак, одосмо у своје одаје где смо имали комоције за спавање, ноћ смо провели у великом замору, јер је тог дана била јача бура и од љуљања лађе, многи су лежали у незнању и бљували.

Освануо је 4. мај, гледајући лево и десно, бунило нас је, зато што се лађа окренула у Солунском заливу потпуно ка северу и био нам је исток, а у почетку као и целом путу био је с леве стране. Виде се грчка острва са свију страна, показаше нам и острво Света Гора, где се налази манастира три стотина.

У Солунском заливу било је и сувише лађа савезничких, било је доста и грчких једрилица, капија на улаз у пристаниште отворена: чекају наш улаз. Два торпиљера крстаре лево и десно, напред и позади, да се не би пришуњао немачки сумарен. У подне стигосмо на пристаниште у Микри и са малим лађама искрцасмо се на обалу Халкидичког острва, гди смо на јужној страни видели једну велику савезничку лађу која је као торпедована неколико миља јурила са пучине и дошла на обалу Халкидика и насела је, тако да јој се једна половина види а једна у воду.

Приликом искрцавања гајде су нам свирале. Код пристаништа у Микри улогорили смо се и после једног часа одосмо на купање и дезинфекцију одела. Већ је пао мрак. Деси се велика киша–провала облака и моментално дође бујица од пола метра негде, а негде и ниже од метар, јури кроз логор, наста јак жагор, вика, смех, па богами и страх код неких. Дадоше се у бекство, неко је узео нешто од спреме а неко ништа, тако док је неко узео бар пушку, а неко ни капу, само се дао у бекство да се спасе; било је све упропашћено –

шатори, ранци, торбице, храна итд. Неко је уватио и своје и туђе а неко и гологлав. Тако је трајало више од једног сата. Доцније се прикуписмо у једној њиви на више где је било без бујице, ту преноћисмо, али смо рђаво прошли те ноћи.

5. маја преселили смо се у логору на Халкидику гди смо остали до јула месеца.

2. СНИО САМ...

14 - 15. марта 1917. године

Снио сам неко орање и неке гробове војничке, орање сам гледао дугачке бразде, гробове сам гледао пуне војничке.

6 – 7. априла 1917. године

Снио сам да сам у Алексинцу с оцем на пазар и као дотерали смо три црна вола, један је тек и средње дебљине, а она два иду парна. Један је доста јак, снажан а дебео, а један је доста мршав, а отац се љути што се не може продати и туче их.

20 – 23. априла 1917. године

Снио сам да ми је умрла мајка, кад сам дошао кући и пролазећи са источне стране видех кроз прозор да ми мајка лежи на столу мртва – опремљена. Кад сам ушао у кућу одједном видех мајку живу која ме причека и поче разговарати са мном.

1– 2. јуна 1917. године

Снио сам да сам кући а отац почео да прави нову кућу и то на место источне стране у ћошку код чика Војкову капију. Кад сам видео био сам много љут и викао сам на сва уста.

8 – 9. јула 1917. године

Снио сам да сам био на путу. Одједном ме срела једна велика змија коју сам ухватио за главу–врат са десном руком, али ми је палац (прст)

почела да уједа. Није ме заболело. 10. јуна у подне снιο сам да ми је умрла жена и у сну сам много плакао

13 – 14. октобар 1917. године
Снιο сам да сам у Црничеву; дође немачки цепен са 15-20 војника–Немаца у грађанском оделу–обишао село и вратио се натраг. Доцније долетео је један дирижабл са једним Немцем, који паде на кућу која је обрасла у велика дрвета. Ја сам се доста уплашио и сакрио се, али ме он нађе за час и упита ме са узвиком–"Тихомире, где је ваша војска?" што му нисам на то хтео одговорити јер сам сумњао да не бацу бомбе и побије их. Он је отишао затим да пита друге војнике.

28, 29 и 30. маја био сам доста болестан. Нисам хтео да идем за лекарску помоћ; друштво ме је поштедело те сам лежао на положају. Од доласка нашег на Солунски фронт нисам боловао нити био у болницу.

3. БЕЛЕЖНИК ВАЖНИЈИХ ДОГАЂАЈА У 1917. ГОДИНИ³

ЈАНУАР

Грчка почиње да извршује захтеве споразума. Сједињене државе опозивају свог посланика из Берлина. У Русију сукоб између Владе и Думе.

ФЕБРУАР

У Русију почиње револуција. Пад Багдада.

МАРТ

У Француској пада Бријаново министарство. И долази Рибо. Сједињ. државе објављују да су у ратном стању са Немачком. Енглеска и Француска офанзива–победа на Аралу.

Британија и Кина прекидају односе са Немачком.

АПРИЛ

Први парт. див. ступа на француски фронт. Огроман успех на Солунском фронту.

МАЈ

У Ници умро војвода Путник. Италија прокламује независност Албаније Г. Епира под своју заштиту.

ЈУНИ

Промена коалиционе владе Краљевине Србије. Венизелос образује владу у Грчкој. Руска офанзива код Халича. У Америци се регрутује прва војска (нечитко) људи. Немачка офанзива у Русију.

ЈУЛИ

Објављена Крфска декларација. Израђена споразумно између пред. Србије и пред. Словенаца. Савезничка конференција у Паризу. У Галицији непријатељска офанзива. Папа подноси предлоге за мир. Вилсон у име савезника одбија Папин предлог. Пад Риге.

СЕПТЕМБАР

Пад кабинета Рибовљева и долазак Пенлевела. Каренски се проглашује за председника републике.

Енглеска победа у Месопотамију.

ОКТОБАР

Немачка офанзива на Италију. Италијани се повлаче до Пјаве. Промена италијанског кабинета, долазак Орланда. Французи и Енглези упућују своје трупе у Италију.

НОВЕМБАР

Макимилисте збацују Керенског, узимају власт у своје руке, постављају Лењина. Почињу преговори о миру са Аус. Немцима. У Француској Клемансо образује владу. Савезничка конференција у Паризу. Италијани са Французима и Енглезима заустављају немачку офанзиву. Примирје на це-

³ Бележник се не може узети безрезервно, јер је аутор, вероватно, приказао и коментарисао поједине догађаје узимао из српских новина.

лом руском и румунском фронту. Сједињене државе објављују рат Аустроугарској. Јерусалим ослобођен (25. новембра) у 1918. години.

МАРТ

Покушан и пети напад, такође много лакше задржан. Смена Гијома, долазак Франше-а Де-Переа. Оставка Радослављева. Долазак Маминовљева. Оставка Сајдлера – није му уважена оставка. Велики покрети Југословена у Аустрији. Грчка победа над Буга-

рима. Буна у бугарској војсци. Говор Бориса на фронту. Говор Кулмана. Протес његовим изјавама од стране Немачке. Аустријска офанзива на италијанском фронту. Пропаст–неуспех врло брзо. Потучени на Пијави, изгубили 250-300 хиљада људи и заробљено 20.000 људи. Изјава Америке да има око 900 хиљ. војника на француском фронту. Убиство немачког амбасадора Мирбаха у Москви. Оставка немачког министра Килмана. Изгледи на оставку Сајдлера.

4) Ратни другови¹

.....16. Михајло (нечитко)

17. Тих. В. Милојковић

18. Рад. К. Милојковић

19. Обрад В. Стојановић

20. Мика К. Стевановић

21. Живој. С. Стевановић

22. Никодије Ивковић

23. Милут. Р. Ивковић

24. Јов. М. Ивковић

25. Јов. Н. Ивковић

26. Мика Ранђеловић

27. Серафим Ранђеловић

28. Димитрије Ранђеловић

29. Станимир Ранђеловић

30. Тиса Брзаковић

31. Рад. Брзаковић

32. Љуба Брзаковић

33. Светоз. Брзаковић

34. Душан Брзаковић

35. Велимир Брзаковић

36. Душан В. Брзаковић

37. Александар Павловић

38. Драга Брзаковић

коњица

7. п. (Дунавска дивизија)

бол. Сол.

гарда

м. Кол. (мунициона кола)

пек. Чета

бол. Воден

Крезо (мајстор-оружар у фабрици Крезо, Фра.)

III поз.

Бизерта (на опоравку)

III поз.

XIII п. (Тимочка дивизија)

XV п. (Тимочка дивизија)

XV п. (Тимочка дивизија)

Д. Див. (Дринска дивизија)

XIV п. (бол.) (Тимочка дивизија)

XIV п. (Тимочка дивизија)

м. кол. (мунициона колона)

XV п. (Тимочка дивизија)

II бат.

умро на Крфу

умро на Крфу

м. кол. (мунициона кола)

¹ Списак ратних другова аутор је дао са непотпуним назнакама где су респоређени после опоравка на Крфу и реорганизације српске војске уочи изласка на Солунски фронт, те је приређивач нужна појашњења унео у заграде поред имена и скраћеница.

39. Раде Бранковић	XIV п. (Тимочка дивизија)
40. Чедомир Бранковић	артиљ.
41. Аца Живић	Солун
42. Сретен Живић	XIII п. (Тимочка дивизија)
43. Божа Живић	6. бат.
44. Борча Живић	XIV п. (Тимочка дивизија)
45. Мика Љубисављевић	т. див. (Тимочка дивизија)
46. Драгче Љубисављевић	7. п. (Дунавска дивизија)
47. Гвозден Љубисављевић	XIV п. (Тимочка дивизија)
48. Младен Драгићевић	инжињер (инжињерија)
49. Милен М. Драгићевић	V II п. (Тимочка дивизија)
50. Милан Т. Драгићевић	III п. (Моравска дивизија)
51. Милун Драгићевић	див. арт.
52. Тодор Драгићевић	умро у Солуну
53. Мих. М. Петровић	III позив
54. Милун М. Цветковић	див.
55. Чед. Димитријевић	Вар. див.
56. Јоца Војиновић	м. кол. 711. (мунициона кола)
57. Илија Ђорђевић	Вар. див.
58. Милисав Стошић	Сол.
59. Родољуб Алексић	Вар. див.
60. Велимир Живковић	XIV п. п. (Тимочка дивизија)
61. Влад. А. Живковић	XIV п. (Тимочка дивизија)
62. Стојан Живковић	XV п. (Тимочка дивизија)
63. Драгоје Живковић	III п. (Моравска дивизија)
64. Богосав Тасић	XIV п. (Тимочка дивизија)
65. Милун М. Стојановић	XV п. (Тимочка дивизија)
66. Бора Рајковић	пионир (инжињерија)
67. Милун М. Рајковић	хауб. в.д. (хаубичи див. Варадарске дивизије)
68. Милан Дикић	ст. несп.
69. Драг. С. Дикић	XIV п. тел. (веза Тимочка дивизија)
70. Алекс. М. Милојевић	Солун. болнич.
71. Влад. В. Миљковић	умро 1916.
72. Велимир Голубовић	1 п. бат.
73. Аврам Алексић	умро 1916.
74. Драга Радивојевић	м. кол. (мунициона колона)
75. Милун Алексић	XIII п. п. (Тимочка дивизија)
76. Драгољуб Благојевић	пионир (инжињерија)
77. Драгутин Трифуновић	XIV п. (Тимочка дивизија)
78. Светозар Митровић	пионир (инжињерија)

писао

Тихомир Ж. Михајловић, писар
2-ге чете, 1. бат. XIV пука пешадијског